

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

MEDIJSKA RASLOJENOST KLASIČNOG DETEKTIVSKOG PRIPOVIJEDANJA

Antonija Primorac, *Što čitamo kad čitamo hrvatskog Sherlocka Holmesa: prijevod, pastiš i digitalni zaokret u svjetskoj književnosti*

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2023.

Svatko tko se u pogledu vlastite opće kulture smatra informiranim, bilo prosječno, solidno ili izuzetno, sasvim se sigurno u nekom koraku svojih dokoličarskih zanimacija upoznao s jednim od najpoznatijih književnih detektiva Sherlockom Holmesom. Pojavivši se prvi put 1887. godine u romanu *Grimizna istraga (A Study in Scarlet)*, Holmes je vrlo brzo postao prepoznatljiv prototip genijalnog kriminalističkog istražitelja i ekscentričnog privatnog detektiva koji je svojom popularnošću još za života nadvladao čak i vlastitog autora, sir Arthura Conana Doylea. U ukupno četiri romana i pet zbirki novela o Sherlocku Holmesu Doyle je do svoje smrti 1930. god. kriminalističkom žanru postavio ljestvicu toliko visoko da se i danas novi krimići bez obzira na nacionalnu književnost žanrovski i tematski uspoređuju upravo s narativima o Holmesu. Uz to je još uvijek raširena i spisateljska i čitateljska

praksa u kojoj novi autori i obožavatelji smišljaju nove, „nekanonske“ pustolovine i slučajeve Sherlocka Holmesa.

Što se događa kada jedan takav globalni fenomen ranijih izdanaka popularne kulture spustimo na nacionalnu razinu „malog“ naroda kao što su Hrvati? Na to je pitanje svojom studijom *Što čitamo kad čitamo hrvatskog Sherlocka Holmesa* pokušala odgovoriti Antonija Primorac, izvanredna profesorica na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, uspješna znanstvenica širokih istraživačkih interesa i korisnica nekoliko uglednih međunarodnih stipendija. Hrvatska književna povijest iz elitističkih razloga još uvijek nije ni na bibliografskoj razini definirala korpus ni domaće ni prijevodne popularne književne produkcije. Paradoksalno, to se nije dogodilo čak ni u onim znanstvenim projektima koji su deklarativno usmjereni na istraživanje popularne

kulture, a to se posebice problematičnim manifestira u kriminalističkoj književnosti.

Iako dobar dio istraživačke javnosti danas zdravo za gotovo uzima Zagorkinu *Kneginju iz Petrinjske ulice* (1910.) kao prvi hrvatski kriminalistički roman, još je 1982. god. Divna Zečević objavila podatak da je izvjesni Marko Radojčić u *Obćem zagrebačkom koledaru za 1850. godinu* objavio prvi hrvatski kriminalistički narativ, priču *Ubojstvo u Bermondseyu*. Između Radojčića i Zagorke domaćega krimića *de facto* nema zbog dominantnih nacionalno-identifikacijskih i kasnije modernističko-simbolističkih procesa u hrvatskoj književnosti. Tek su 1960-ih neovisno jedan od drugog, s vlastitim poetikama koje nisu nužno i isključivo kriminalističko-popularne te s različitim interesom, intenzitetom i tematsko-žanrovskim varijacijama nastupili Antun Šoljan, Milan Nikolić, Nenad Brixy, Ivan Raos i Branko Belan – pisci s realno gledano malo zajedničkih točaka, koje je Vinko Brešić ne baš sasvim precizno imenovao prvom generacijom hrvatskih pisaca kriminalističkih romana. Međutim, unatoč tom minimumu domaćih pisaca krimića u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, ondašnja je hrvatska čitateljska publika bila jako dobro upoznata s tim žanrom, i to zahvaljujući dostupnim prijevodima. Autorica

relativno kratkom, ali gustom studijom o Sherlocku Holmesu u kontekstu hrvatskoga izdavaštva prve polovice 20. stoljeća nudi dragocjen komadić sveukupne književnopovijesne i recepcijske slagalice o popularnoj kulturi u Hrvatskoj, čiji argumentacijski tijek i sâm podsjeća na kriminalističku istragu.

Autorica problemu pristupa interdisciplinarno i pomalo nekonvencionalno, ali zato s imponiranim i znakovitim rezultatima. Zaobilazeći utabane trase hrvatske književne povijesti i istovremeno ih implicitno problematizirajući, metodološki okvir ove studije naizgled su rubne i pomoćne discipline: traduktologija i digitalizacija knjižnične i arhivske građe. Upozoravajući na zapostavljeni problem prevođenja književnih djela s izvornog (ili posrednog) jezika u jezik ciljane kulture i prateći Damroscheva teorijska promišljanja o fenomenu prijevoda, autorica upozorava da prijevodni kontekst u procesu cirkulacije knjiga i ideja ima zapravo presudnu ulogu, a ne rubnu i usputnu bez obaziranja na čin i kontekstualne uvjete prevođenja. Vidljivo je to i u anglofonom i u hrvatskom okruženju gdje su povijest i teorija prevođenja u sklopu komparativne književnosti zapravo netaknuta istraživačka područja. Veći dio primijenjene znanstvene metode usmjeren je na Morettijeve koncep-

te digitalnoga zaokreta i posljedičnoga daljinskoga čitanja (*distant reading*) i nadolazeće konstruktivne kritike tih koncepata u vidu lansiranja digitalnih kritičkih izdanja. U suvremenom tehnološkom svijetu kroz proces digitalizacije knjižnične i arhivske građe te u njihovoj trenutnoj demokratskoj dostupnosti u današnjoj je humanistici moguće prilično brže pronalaziti i povezivati podatke, ne samo u pretraživačko-bibliografskom smislu. Primjerice, u takvoj vrsti pretraživanja i istraživanja ne treba čuditi što je u rumunjskim bazama podataka i knjižničnim katalozima vidljivo povećan broj prijevoda francuskih književnih klasika u odnosu na ostale europske književnosti jer su Francuska i Rumunjska uz slične jezike povezane i kulturološki. S druge strane i zbog praktičnih razloga postavlja se pitanja gdje postaviti granicu i koje publikacije u tom „daljinskom čitanju“ pretraživati. Jer ako istražujemo isključivo kanonske autore, visokokulturnu periodiku i „najbolje od“ određene kulture, koliko je ta književno-kulturna slika zapravo objektivna i realna? Kakve bismo zaključke mogli izvesti iz istraživačkoga korpusa koji se sastoji isključivo od popularnih publikacija, feljtonskih prijevoda iz novina i slične efemerne i naizgled nebitne periodike, i to u žanru na koji akademski svijet odmahuje ru-

kom, a čitateljska publika nesmiljeno guta?

Upravo su to istraživačko-metodološke pretpostavke ove studije kojoj nije u interesu definirati tematsko-žanrovske koordinate kriminalističkoga žanra, nego u ovako postavljenim okvirima postaje zanimljiva eksperimentalna ekspertiza na marginama tzv. književnoga kanna kroz primjer digitalnog pretraživanja u potrazi za prijevodima Sherlocka Holmesa na hrvatski jezik, u pripadajućoj književnoj i popularnoj periodici (osobito u njihovom feljtonskom dijelu) i u ostalim dostupnim književnim publikacijama u prvoj polovici 20. stoljeća, pa i dalje sve do današnjih dana. U interpretaciji pronađenih bibliografskih podataka, u zadanim parametrima koji su svi od reda uvjetno rečeno „rubni“ i „nevažni“, zaključci o hrvatskoj kulturi i književnosti u zadanome periodu zapravo implicitno govore više o indikativnim kulturološkim simptomima od tradicionalnih, kanoniziranih, „školskih“ povijesti hrvatske književnosti kojima je to primarni zadatak.

Opisna i interpretativna bibliografija prijevoda nastala je usporedbom kartičnog i *online* kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te ostalih dostupnih *online* kataloga u zagrebačkim, riječkim i splitskim knjižnicama, kao i na dostupnim tiskanim bibliografijama i

materijalima objavljenima na portalu digitaliziranih novina *Stare hrvatske novine* Digitalne NSK. Prema zadanim parametrima pretraživanja najstariji prijevod nekog narativa o Sherlocku Holmesu na hrvatski jezik autorica datira već u 1894. godinu. Radi se o pripovijetki *Izgubljeni dragulj* (na engleskom originalu *The Adventure of the Blue Carbuncle*), koja je izdvojena iz Doyleove novelističke zbirke *The Adventures of Sherlock Holmes* iz 1892. god. Preveo ju je stanoviti A. R-ć i objavljena je u dva nastavka 15. kolovoza i 1. rujna 1894. god. bez autorova imena u zagrebačkom zabavnom listu *Dom i svijet*. Kroz prva četiri mjeseca iduće godine u istoj je publikaciji u nastavcima izlazio i Doyleov roman *A Study in Scarlet* (izvorno 1887. god.) koji je A. Svilanić preveo pod naslovom *Kasna osveta*. Roman je objavljen također bez autorova imena i to je ujedno najstariji prijevod nekog romana o Holmesu na hrvatski jezik.

Već su ova prva dva bibliografska zapisa indikativna na više razina. Prije svega treba znati da su zabavno-popularni časopis *Dom i svijet* od 1888. izdavali poznati privatni nakladnici Stjepan Kugli i Albert Deutsch. Po impresumskim indikacijama publikaciju je s prekidima uređivao Kugli osobno, a po vizualnoj atraktivnosti i po biranju zanimljivih sadržaja može se usporediti s engleskim časopisom *The Strand*

Magazine u kojem su Holmesovi narativi prvi put i objavljavani. U sinkronijskom smislu Kugli i Deutsch imali su sjajan poslovni predosjećaj i dobro su razumjeli okvire popularnoga nakladništva svoga vremena: naime, prepoznali su Holmesa kao nešto potencijalno profitabilno gotovo istovremeno s njegovim prvim izvornim izdanjima. U *Domu i svijetu* i dalje se nastavila praksa objavljivanja romana i pripovijedaka o omiljenom detektivu u nastavcima (što je uostalom bila uobičajena praksa), ali bez atribucije o pravom autoru i jasno naznačenim prevoditeljem. U labirintu digitalizirane arhivske građe, pripadajućih paratekstualnih signala i sličnih metapodataka autorica studije pronađenim kriminalističkim narativima pristupa i traduktološki, i to precizno uspoređujući hrvatske prijevode iz *Doma i svieta* ili dostupnih tvrdo ukoričenih izdanja iz istog perioda s engleskim izvornicima. Na posebno označenim dijelovima teksta studija često usporedno izdvaja uzorke teksta u dvije ili tri kolone i jasno označenim simbolima čitatelju precizno primjerom ukazuje na pojedina prevoditeljska rješenja i ostale uredničke prakse pri tom ne opterećujući tekst opsežnim objašnjenjima. Ovakva vrsta traduktološko-tekstološke analize na razini kritičkih izdanja ukazuje na loš običaj hrvatskih prevoditelja s prijelaza iz 19. u 20. sto-

ljeće da se ne drže izvornika, nego pojedine rečenice i paragrafe prekraju, skraćuju ili prepričavaju, a nerijetko su dodavali i vlastite autorske rečenice. Štoviše, pojedina leksička rješenja u tim prijevodima ukazuju na realnu mogućnost da se zapravo prevodilo posredno s dostupnih prijevoda na njemačkom jeziku. Kada se u traduktološku jednadžbu ubace i njemački prijevodi, autorica prvo pokušava odgovoriti na pitanje jesu li rani prijevodi Sherlocka Holmesa na hrvatski jezik „čorbine čorbe čorba“ (kako sama slikovito kaže) ili pokušaj kvalitetne prilagodbe. Prateći sada trag njemačkih prijevoda, daljnje istraživanje dolazi do još većih iznenađenja!

Naime, u traženju najstarijih prijevoda narativa o Sherlocku Holmesu na hrvatski jezik postoje i slučajevi u kojima arhivska građa nije empirijski vjerodostojna te ne odražava izvornu autorsku cjelinu i realno stanje stvari jer se potpuno pogrešni metapodaci i slični paratekstualni signali predstavljaju kao pravi i istiniti. To su slučajevi koje autorica slikovito naziva „virusom u sustavu“ jer se ne radi o pogreškama ili nemaru koji mogu nastati prilikom izrade knjižničnih kataloga. Ovdje se zapravo radi o marketinškim strategijama i lošim izdavačkim praksama izvornih nakladnika koji su u želji za dodatnom zaradom u prve hrvatske prijevode Sherlocka

Holmesa ubacivali romane i pripovijetke koje nije napisao Arthur Conan Doyle, a u katalogu NSK se uredno navode pod njegovim imenom. Kao primjer takve prakse navedena je izdavačka edicija *Detektiv Sherlock Holmes i njegovi znameniti doživljaji* koja je izlazila od 1907. do 1909. god. u nakladi zagrebačkoga knjižara Gjura Trpinca i u čijih su četrdeset sačuvanih svezaka paralelno objavljivani izvorni Doyleovi narativi i lažnjaci često senzacionalističkoga karaktera. Na sadržajnoj razini senzacionalizam takvih narativa prepoznaje se već u sâmom naslovu (npr. svezak 6, *Kako su uapsili „Jacka razparača“*) ili Holmesovim kretanjem kroz egzotične lokacije (Egipat, Afrika i sl.), a na grafičkoj razini se manifestira kroz naglašeni erotizam i obnažena ženska tijela na naslovnicama. Sudeći po podacima o *copyrightu* iz impresuma prvih nekoliko svezaka Trpinčeve edicije, on je zapravo otkupio prava od jedne berlinske izdavačke kuće (*Verlagshaus für Volksliteratur und Kunst*) s kojom je povezan i manji međunarodni poslovni skandal jer su vlastite (njemačke) pripovijetke o Holmesu i pripadajuća prava na prevođenje prodavali na međunarodnom tržištu pod krinkom pseudoprijevoda s engleskog jezika, i to dok je Arthur Conan Doyle još uvijek bio živ i uredno u Engleskoj objavljivao nove Holmesove pustolovine. Štoviše,

analizom sadržaja tih njemačkih pastiša o Holmesu autorica ukazuje na to da su u pozadini radnje upisani ideologemi i problemi koje su morili ondašnje njemačko društvo, a ne englesko.

Daljnja je pretpostavka da se Trpinac vrlo vjerojatno htio pravno ograditi od berlinskoga skandala, pa se već od četvrtog sveska više ne navode podaci o *copyrightu*, no edicija je nastavljena, i to bez autorova imena. U gotovo novohistorističkom duhu autorica navodi i povijesni podatak da Hrvatska, kao dio Austro-Ugarske Monarhije, nije bila potpisnica Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela iz 1886. god., dokumenta koji je bio temelj Doyleove tužbe protiv spomenutog berlinskog izdavača. Time se Gjuro Trpinac uz implicitnu ogradu od Verlaghausa pravno osigurao i nastavio s izdavanjem edicije.

Naizgled složenoj problematici o načinu kako je Sherlock Holmes ušao u hrvatski kulturni prostor Antonija Primorac pristupa interdisciplinarno. Isključivo iz aspekta naizgled rubnih i pomoćnih književnoznanstvenih disciplina kao što su traduktologija, studij periodike, digitalizacija knjižnične građe i pretraživanje dostupnih bibliografija primijenjenih na primarno popularni sadržaj, autorica je suvereno izgradila znanstveni narativ koji je

istovremeno pristupačan i razumljiv prosječnom čitatelju nenaviknutom na znanstveni diskurs. Konkretnim je dokazima riješila i književnopovijesnu zagonetku o prvim prijevodima Sherlocka Holmesa na hrvatski jezik, a dragocjene i umalo zaboravljene podatke postavila je u objektivni suodnos s društvenim, književnim, izdavačkim i recepcijskim kontekstom, ukazujući čak i na pravne aspekte loših izdavačkih i lažiranih prevoditeljskih praksi. Iako je studija argumentacijski usmjerena na hrvatski izdavačko-recepcijski kontekst prve polovice 20. stoljeća, na kraju se nalaze i dragocjeni prilozi, i to detaljna kronološka bibliografija hrvatskih prijevoda Doyleovih narativa o Sherlocku Holmesu i popis prijevoda pastiša o Sherlocku Holmesu. Obje bibliografije pokrivaju period sve do 2023. godine. Kada se još uzme u obzir način na koji je u studiji prikazana medijska raslojenost klasičnog detektivskog pripovijedanja, možemo slobodno zaključiti kako je autorica ovom studijom dostojno obranila dignitet ne samo „usputnih“ i „pomoćnih“ disciplina kojima se u metodologiji služi, nego i odabrane popularne književnopovijesne građe koja je unatoč deklaratornoj postmodernističkoj demokratizaciji još uvijek na rubovima „ozbiljnog“ akademskog interesa.